

NİZAMÎ VE FUZÛLÎ'NİN İMGELER DÜNYASININ MEMMED GULİYEV'İN MÜZİK ESERLERİNDEKİ YERİ

Dr. Rafael MEMMEDELİYEV *

Nergiz MEMMEDELİYEVA **

ÖZET

Azerbaycan'ın büyük bestekârlarından Memmed Guliyev'in sanatında ve eserlerinde, Nizamî ve Fuzûlî gibi şair ve düşünürlerin sanatsal imgeleri önemli yer tutmaktadır. Guliyev , Nizami ve Fuzuli'nin felsefi, etik ve hümanist ideallerini , müzik aracılığıyla geniş kitlelere ulaştırmak istemiştir. Nizami'nin sanatını sunmak için,"Hamse'den Damlalar" isimli senfonisini yazmıştır.Guliyev'in soprano ve senfoni orkestra için bestelediği "Lirik Poema"eserinde de Nizami'nin etkisi görülür.

Karışık koro ve telli çalgılar büyük orkestrası için bestelediği "Şeb-i Hicran"da ise geniş ölçüde Fuzuli'den esinlenmiştir.

2 Kasım 2001 günü hayata gözlerini yuman Azerbaycan'ın büyük bestekârlarından Memmed Guliyev'in (1937-2001) sanatında ve eserlerinde Nizamî ve Fuzûlî gibi dünyaca ünlü şair – düşünürlerin sanatsal imgeleri önemli yer tutmaktadır.¹ Büyük bestekâr Guliyev, son yıllarda, doğunun bu dahi şairlerinin sanatına hususi ilgi göstermiş ve onların eserlerinde kendi parlak ifadesini bulmuştur. Onların felsefi, etik ve hümanist ideallerini, bir daha müzik aracılığı ile yansıtmak, geniş dinleyici kitlelerine ulaştırmak istemiştir. Bir senfoni yazarı olarak Guliyev haklı olarak, büyük felsefi ve beşeri ideallerin çok sesli müzikte ifadesini daha uygun müzik türü olan senfoni vasıtasıyla gerçekleştirilmesini önemli kılmıştır. Senfoni türü müzikologların da gösterdiği gibi geniş genelleştirme özelliklerine sahip olmakla birlikte, karmaşık hayat hadiselerini, insan münasebetlerini, derin sosyal, psikolojik durumları, his ve heyecanları ifade etmek yönünden de sonsuz imkânlarla sahiptir. Senfoninin bu geniş potansiyel-

* Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

** Asef Zeynalı adına Bakü Müzik Okulu.

¹ Poeti Azerbaydjana, pod. red. V.N. Orlova, Leningrad, 1970, s. 712; Bertels E. İzbranniye Trudi, Nizamî İ Fizuli, T.3, Moskva, 1962-1965; İ.V. Gyote, Sobraniye soçineniy, Zapadno – vostoçniy divan, T.I, Moskva,1975.

estetik imkânlarını güzel bilen bestekâr tesadüfî değildir ki, Nizâmî sanatına müracaat ederken de sırf bu janrın daha münasip olması fikrini savunmuş ve “Hamseden Damlalar” isimli programlı senfonisini yazmıştır. İlk kez bu eser Azerbaycan Devlet Filarmonisi'nin sahnesinde bestekârın yaratıcılık gecesine hasredilmiştir. Anıtsal bir özellik taşıyan senfoni Azerbaycan'ın müzik severleri arasında büyük yankıya sebep olmakla birlikte haklı olarak yalnız bestekârın değil, genelde tüm çağdaş Azerbaycan senfoni müziğinin başarısı gibi değerlendirildi.

Eserin epikrafında Nizâmî'den alınan bir fikir, senfoninin esas idealini teşkil etmiştir: “Dünya bir hazinedir, bekçi ejderha...” Söz konusu senfoni, bestekârın Yedinci Senfoni'sidir. Bu senfonide biz onun günümüz şartlarından, eski tarihî dönemlere olan müzikal-metaforik (mecazî) bakışlarını, izlenim ve fikirlerini hissedebiliriz. Gerçekten de eseri dinlerken burada müzik sesleri vasıtası ile asırlarca önce baş vermiş tarihî hadiseleri, bu sırada Makedonyalı İskender'in seferini, Azerbaycan'a girmesini, Berde Şahinşah'ı Nüşaba ile görüşünü, Nüşabe'nin zekâ ve kudreti ile istilacı İskender'i hayran bırakmasını ve onun barışçı bir tarzda bu memleketi terk etmesini duyabiliyoruz. Aynı zamanda eserde Nizâmî dehasından alınmış imgeler, saray çekişmeleri, ihtiraslar, sevgi, doğanın zengin ve eşsiz güzellikleri, muhteşem ve zengin bayram törenleri, aynı zamanda derin lirizm ve felsefî genelleştirmeleri görebiliyoruz. Bütün bu zengin imgeler âlemini müzik dili vasıtasıyla² ifade etmeye çalışan bestekâr alçak gönüllülükle böyle bir isteği “Hamseden Damlalardır” diye ifade etmiştir. Eserin zengin müzik dili, armoni rengarenkliği ve orkestralaştırma yöntemi gerçekten de yukarıda söylenen anlamların geniş sanatsal ifadesine olanak sağlamıştır.

Aynı zamanda bunlarda ifade olunan imgelerin ve hadiselerin, genellikle, eskiz şeklinde veya ani olarak şekillendirilmesi, her şeyden önce sanatçının sembolik dünya görüşüne sahip olmasını da göstermektedir.

Senfoni, klâsik dört bölümden oluşan bir forma ile yazılmıştır. Her bölüm kendi imgeselliği, kendisine has özellikleri ile farklanmaktadır. Bununla da eserin bütün bölümleri bir genel fikir ve mana etrafında birleşmiştir. Herhâlde, onun dinleyiciler tarafından kesintisiz olarak dinlenilmesi ve estetik algılanmasının bir nedeni de budur.

Senfoninin birinci bölümü çok etkileyici ve büyüleyici karaktere sahip olup, bestekârın da itiraf ettiği gibi göre “Hamse”den alınmış “Sırlar Hazinesi”nin etkisi altında yazılmıştır. Burada bestekâr müziğin tasvir ve ifade vasıtaları ile “Baykuşların Atışması” bölümünden alınmış imgeler âlemini parlak bir şekilde ifade edebilmiştir. Bir profesyonel bestekâr olarak Guliyev, senfoni orkestrasının, zengin ton rengarenkliğinden, esas düşünce ve konunun açıklanması yönünden, başarı ile istifade edebilmesini kanıtlamaktadır. Burada da baykuşların sanatsal metaforik imgelerini oluşturmaktan ötürü bestekâr haklı olarak yan flütlerin seslendirilmesi

² Babek Kurbanov, Nizâmînin Musiki Dünyası, Yedi İklim, sayı:54, İstanbul -1994.

gibi bir sanatsal usule müracaat etmek durumunda kalmış ve zengin ses paleti ile birlikte dramatik sahneler yaratabilmiştir.

Senfoninin ikinci bölümü Nizami'nin İskendernâme eserinden alınmış kahramanlık ve hayat sahneleri ile zengindir. Bu bölümde de sanatçı müziğin zengin tasvir ve ifade vasıtalarına müracaat ederek İskender'in kumlu saharalarda geçen yürüyüşünü, Azerbaycan'a gelişini, Berde'ye girmesini, buradaki saray ziyafetini ve doğu danslarını, geniş halk kitlelerinin sosyal isteklerini, haksızlıklara karşı olan çabalarını vs. göstermeye çalışıyor.

Senfoninin üçüncü bölümünde, Nizami'nin poetik yaratıcılığına özgü olan yüksek lirika, özellikle de sevgi lirikası, onun yüce ve ebedî manası gibi bir düşünce oluşturmaktadır. İnsanı ve insanlığı bu yüce anlamlardan dışarıda düşünmeyen Nizami sanatının yüce hümanizmini ve realizmini iyi anlayabilen bestekâr bütün yaratıcılık yeteneklerini sırf bu yönde gerçekleştirmeye çalışır ve genelleştirilmiş insan tipinin derin psikolojik dünyasını, his ve heyecanlarını, sevginin ebediliğini, sonsuz eğitici, değiştirici gücünün ifade olunmasını bir sanatsal vazife gibi önemli kılıyor.

Senfoninin dördüncü bölümünde ise İskendernâme manzumesinin sanatsal imgeleri ve hadiseleri canlandırılmaktadır. Bu bölümde de İskender'in karakterinin farklı bir özelliği yüze çıkarılır. Burada o artık ikinci bölümde olduğu gibi bir düşünür, âdil ve müdrük bir hükümdar gibi değil, daha çok bir işgalci, dünyayı fethetmeye çalışan cesur bir savaşçı gibi yansıtılmaktadır. Bu bölümde savaşlar, mücadeleler, yürüyüşler, zaferler vs. ile ilgili sahnelerin geniş bir şekilde tasvir edilmesi de yukarıda söylediğimiz nedenlerden dolayı kendi müziksel ifadesini bulabilir. Bu tür savaş sahneleri müzikal tasvirçiliğe, bazen gerçek hayattaki seslerin taklidine büyük imkânlar veriyor.³ Guliyev bu bölümde haklı olarak orkestranın geniş imkânlarına, çeşitli müzik enstrümanlarının, özellikle de nefesi ve telli aletlerin, teknik ve estetik özelliklerine geniş yer veriyor. Bununla da bestekâr hiçbir zaman taklitçiliğe, basit natüralizme düşmüyor. Daha çok yansıttığı olayların derin sosyo-psikolojik ve felsefî mahiyetini, onların meydana getirdiği his ve heyecanları, izlenim ve duygular âlemini ifade etmeye gayret gösteriyor.⁴

Guliyev'in soprano ve senfoni orkestra için bestelediği "Lirik Poema" eseri de Nizami'nin sanatsal imgelerine temellenmektedir.

Şairin "Gel..." gazeli bu eserin esasını teşkil ediyor. Şunu da kaydedelim ki, 15 yıl önce de bestekâr bu esere benzer bir eser yazmıştır. Hüseyin Cavid'in sözlerine temellenen bu tenor ve senfoni orkestra için yazılmış poema "Git" diye isimlendirilmiştir. Bestekârın itirafına göre üzerinde söz ettiğimiz eser bir çeşit birincinin devamıdır. Gerçekten de 15 yıllık bir aradan sonra meydana gelen bu

³ G.O. Berlios, Podrajanii V Muzıke, V kn. İzbranniye statyi, Moskva, 1956, s. 90-91.

⁴ Babek Gurbanov, Musikide Tabiat, Musikinın Bedif- Estetik Meseleleri, Ağrı Dağ, Bakü-2000, s.139.

poema ile “Git” eseri arasında müzik ve tema açısından benzerlikler inkâr edilemez. Bununla da eğer birinci eserde kahraman kıskançlık yüzünden sevgilisini kendisinden uzaklaştırıyor ise ikinci poemada onu arıyor, nerede olursa olsun geri dönmesini istiyor. Bestekâr bu ikinci eserinde de Nizâmî psikolojizminin derinliklerine iniyor, sevgiden doğan karmaşık his ve heyecanları orkestranın zengin imkânları, nüanslar, metr-ritm, entanasyon, basit ve akılda kalabilen ezgi, tembr-ton özellikleri, vasıtasıyla profesyonel bir düzeyde ifade ediyor.

Guliyev’in karışık koro ve telli çalgılar büyük orkestrası için bestelediği “Şeb-i Hicran” eseri de derin psikolojik ve emosyonel imgelerle zengindir. Fuzûlî’nin ölmez gazellerinden⁵ esinlenen bu eser 1997 yılında kutsal Ramazan Bayramı’ndan birkaç gün önce Bükü’nün konser salonlarından birinde seslendirilmiştir. Eser dinî, mistik karakter taşır ve bir çeşit “doğu dinî müziği” gibi değerlendiriliyor. Bu Fuzûlî dehasının ürünü olan poemanın derin feisefi fikirlerine yaslanması, ilhamlı ve yüce ideallere yönlendirilmesi eğilimine rastlamak mümkündür. Aynı zamanda poemanın derin müziksel dili, duygusallığı, sanki dinleyicileri Tanrı’ya yaklaştırıyor, onları günahlarından, kabahatlerinden arındırıyor. Poema yalnızlığa terk edilmiş, sevgilisinden uzaklaştırılmış zavallı bir kişinin trajedisini, onun ibadeti sürecinde Allah’a yalvarması, ondan yardım istemesi ve günahlarını bağışlaması arzusu gibi eylemleri yansıtmaktadır. Eserde koral karakterinde yazılmış ezginin millî müzik intonasiyelerine temellenmesi ve akılda kalabilmesi dikkat çekmektedir. Hatırlatalım ki, bütün poema boyu koronun yüksek sesleri sayılan soprano vasıtasıyla icra olunan müzik temaları da esasen halk ezgilerine dayanmaktadır. Poemada profesyonel bestekârlık açısından zor ve karmaşık bir tasvir ve ifade vasıtası olan polifonik yazı usulünden başarıyla istifade olunmuştur. Bestekâr burada orkestra ile koro seslenmesini üretken bir şekilde birleştirebilir. Eserin müzik dilinde hümayun ve şuşter makamlarının intonasyon ve ritmik özelliklerinin kendilerini göstermelerinin şahidi oluyoruz. Bununla da bestekârın uzun asırlık müzik kültürümüze, onun derin köklerine olan bağlılığı, bir daha kanıtlanmış oluyor. Aynı zamanda orkestra seslenmesinin zenginliği, emosyonel etki gücü ve eserin esas düşünce konusuna yönlendirilmesi eğilimi, aynı zamanda belli derecede sanatsal imgelerin trajizmini de belli ediyor denilebilir.

Eserin armoni dili de son derece zengin ve gelişmiştir. Bununla bile bestekâr bazen karmaşık ve yeni akort ve ses birleşmelerine de müracaat etmekten vazgeçmiyor. Fakat bundan sonra temiz “Hendel ruhu”na uygun saf armonilere müracaat ediyor. Böyle bir karşılaştırma usulü aslında ümitsizlik, inançsızlık ve karamsarlık gibi hisleri yansıtmak için kullanılmaktadır. Aynı zamanda bu yöntem yaşam ve ölüm gibi felsefi ikilemin müzik dili vasıtasıyla ifade olunabilmesi isteğinden ileri gelmektedir.

Eserde Avrupa kilise müziğinin yüzyıllardan gelen geleneklerini millî Azerbaycan müzik kültürünün estetik prensipleri ile üretken bir şekilde

⁵ Fuzûlî’nin sanatı üzerine, M. Arif İzbrannoye, Bakü-1972-1973, tom, I-II.

bağlayabilmesi bir yönden bestekârın hümanist içerikli etik görüşe sahip olmasını, bütün halkların ve ulusların , dinî inançların ve kültürlerin bir arada yaşayabilmesi fikrinin ifade olunmasına, diğer yandan da Azerbaycan'da, aynı zamanda bütün dünyada yeni bir janrın, Müslüman senfonik mesin⁶ meydana gelmesine çalışmış oluyor.

ABSTRACT

Artistic fictions of Nizami and Fuzuli, poet and philosopher, fill an important position in the art and works of M. Guliyev, one of the greatest composer in Azerbaijan. Guliyev wanted to be came into contact with large mass by music for explainig Fuzuli and Nizami's ethics, philosophical and humanist ideals. He wrote his symphony with the name of "Hamse'den Damlalar" for putting forward the art of Nizami. The effect of Nizami is seen in his work, "Lirik Poema" which M. Guliyev composed for soprano and symphony orchestra.

He plagiarized from Fuzuli in a large amount in his work, "Şeb-i Hicran" wich he composed for compound chorus and stringed instruments

⁶ Müzikal ayin

